

Yavuz Sultan Selim Camii Çevresi veya İstanbul'un Beşinci Tepesinin Arkeolojik Topografyası

Murat Sav/Arkeolog
Vakıflar İstanbul I.Bölge Müdürlüğü

Bilinen ilk iskânı Prehistorik çağlara kadar inen İstanbul'un tarihi yolculuğunun önemli bir kısmını oluşturan Roma-Bizans dönemi hakkındaki bilgilerimizin bir kısmı mevcut yapılardan ve kalıntılardan öğrenilmektedir. Geri kalan bölümünü tarihi kaynaklar aracılığıyla ve zaman zaman yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkarmaktayız. Bu çalışmalardan birini yürüttüğümüz ve üzerini bugün Yavuz Sultan Selim Külliyesinin süslediği İstanbul'un beşinci tepesi, şehrin Osmanlı öncesi dönemine ait topografik açıdan önemli bazı ipuçlarını ortaya çıkarmıştır. Mimarlık tarihi açısından da önemli Erken Bizans dönemine ait sarnıçlar ve Bonos Sarayı'na ait olması muhtemel Latince kitâbe ile ilgi çekici keşifler ortaya çıkmıştır.

Son yapılan Marmaray kazıları¹ ile, iskân tarihi prehisto-rik dönemlere² inen İstanbul'un kuruluş ve gelişmesiyle ilgili en kesin veriler M.Ö.VII.yüzyıla kadar gitmektedir. Bugünkü Sarayburnu sırtları ve çevresinde gelişen şehir, kurucusu olduğuna inanılan Byzas adlı komutanın adıyla (Bizantion/Byzas'ın şehri) anılmıştır. Aslında Grekçe olmayan ve Doğu Roma İmparatorluğu yeniden adlandırılırken de İstanbul'un bu adı dayanak teşkil etmiş ve devlete Bizans denilmiştir. Byzantion isminin kökünü oluşturan ve mülkiyeti ifade eden bir ek olan -io ve -ion takılarını Frigler'in yerleşim birimlerine verdiği ileri süren Paul Kretschmer, Byzantion adını da Frigler'e bağlamaktadır.³

Plinius'un *Naturalis Historia*'sında belirttiğine göre şehir Bizantion'dan evvel Lygos adıyla anılmaktaydı.⁴ Fakat yeri konusunda herhangi bir kanıt mevcut değildir.

Uzun zaman kent devleti olarak varlığını sürdüren Bizantion, M.Ö.512 yılında Persler tarafından işgal edilmiştir.

M.Ö.V.yüzyıl boyunca dönemin iki önemli deniz gücü olan Sparta ve Atina arasında sürekli el değiştiren şehir, B.İskender'in babası olan Makedonya Kralı Filippos tarafından M.Ö.340'da ele geçirilmiştir.⁵ M.Ö.260 yılına gelindiğinde şehrin sınırları Trakya'da Region'a; Doğu'da Yalova civarına kadar uzanıyordu. M.Ö. 146 yılında Civitas Feoderate adıyla Roma'ya bağlanır. 74 yılında da Bithynia eyaletinin bir parçası olur. Syria Valisi Pescennius Niger Roma'ya karşı ayaklandığında, taraftarları Byzantion'u işgal edince, İmparator Septimius Severus (M.S.193-211) Niger'i yener ve Byzantion'u, Niger'e destek verdiği için yakıp yıkar. Köy statüsüne sokulan Byzantion, Perinthos'a⁶ bağlanır; ancak Severius'un oğlu Caracalla, kenti yeniden imar ettirir, ona eski statüsünü geri verir. Aynı dönemde Byzantion adı değiştirilmiş ve şehre Antoneinia (Antonina) adı verilmişse de halk arasında tutmadığından isim unutulmuştur.

Ksenophon, *Anabasis* adlı eserinde, şehrin M.Ö. IV. yüzyıl-

dan itibaren bir sur tarafından kuşatıldığını ve bu surun bugünkü Sarayburnu'ndan Haliç'e kadar uzandığını söylüyordu(VII. Kitap,I-38-39).

Hellenistik devirdeki iskân alanı şehrin çekirdeğini oluşturan Sarayburnu ve yakınları olmaya devam etmiş, nekropol alanı olarak kullanılan Çemberlitaş-Bayezid hattı Roma döneminde batıda Aksaray'a; kuzeyde ise, Vezneciler-Zeyrek taraflarına kadar genişlemiştir. Bayezid'deki caminin çevresinde mezar buluntuları yoğunlaşırken, 1961-62 yıllarında, Bayezid alt geçidi açıldığında, yan yana basit taş plaklarla örtülmüş mezarların yanı sıra küp mezarlar, lahit mezarlar, kiremit mezarlar ve basit tutulmuş yazıtlı ve yazısız İstanbul tipinde mezarlar ortaya çıkarılmıştır.⁷ Bizans devrinde şehir genişlediğinden, İmparator II.Theodosius (408-450) yayınladığı *Codex Theodosianus* ile kent içine gömü yapılmasını yasaklamıştır.

324 yılındaki Licinius- Konstantinos çekişmesine sahne olan İstanbul'da yeni dönemle birlikte ilk Hıristiyan cemaatlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. 306-314 arasında Piskoposluk⁸ oluşturulduğu ve Metrophanes adlı birinin Piskopos olduğu kayıtlarda yer almaktadır. S.Severus (193-211) kenti yerle bir ettiğinde Perinthos'a bağlamıştır şehri. Konstantinopolis kuruluncaya kadar Perinthos Piskoposunun Bizantionlu kardeşinin üzerinde bir yere sahip olmasıyla da bu esaret neticelenmiştir. Ki, aslında Havarî Andreas ve Lukas'tan⁹ bahseden söylencelerin yanı sıra, şehirdeki ilk kiliselerin II.yüzyılda dış mahallelerde yapıldığından söz eden efsane ilginç bir ayrıntıdır.¹⁰

Müller Wiener'e göre 328 yılında şehir, 6 milyon kilometre kare genişletilmiştir¹¹.

Severius'tan sonra İstanbul'un ikinci büyük imar faaliyeti, İmparator Konstantinos döneminde (324-337) olmuştur. Surları yenileyen ve şehir sınırlarını genişleten Konstantinos, pek çok

¹ M. Gökçay,(2007),”Bizans’ın Kıyısında Yenikapı Kazıları” *Arkeo Atlas*,S:6,İstanbul,s.120-127.

² M. Özdoğan, (2008), “Tarihöncesi İstanbul”, *Aktüel Arkeoloji*,s.8, s.74-84; Ş. Dönmez,(2004), “Protohistorik Çağlarda Haliç ve Tarihi Yarımada”, *Dünya ve Bugünü İle Haliç Sempozyumu,Bildiriler,22-23 Mayıs 2003,Kadir Has Üniversitesi,İstanbul*,s.41-55;a.y,(2006),”The Prehistory of the İstanbul Region:A Survey”, *Ancient Near Eastern Studies*,43,Leuven,s.239-264.

³ A. Erzen,(1954), “İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri”, *TTK Belleteni*, XVIII,s.131-154; S.Eyice, (1995), “İlk Kuruluştan Türk Devrinin Başlarına İstanbul”, *İstanbul Armağanı, Fetih ve Fatih I*,İst.BŞB.Yayımları,İstanbul.

⁴ M. Sav,”İstanbul’da Latin İstilası”, *Tarih ve Düşünce*, s.52,Eylül 2004,s.48 (48-55).

⁵ O.Tekin, (2008),*Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 1.Baskı,İstanbul,s.118-119.

⁶ Bugünkü Marmara Ereğlisi

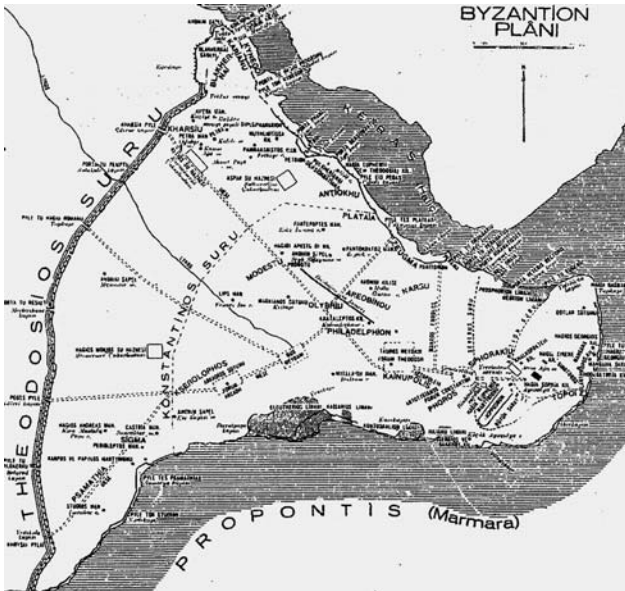
⁷ W.Müller Wiener,(2001),*İstanbul’un Tarihsel Topografyası*,(Çev.Ü.Sayın),Yapı Kredi Yayınları,İstanbul, s.219.

⁸ A. Van Millingen,(2003), *Konstantinopolis*, (Çev.A.Gürçağlar),Alkım Kitabevi, İstanbul, s.20.

⁹ Preger (ed.),(1901), *Patria*, Leipzig: Kitabın 3.bölümü Pseudo Kodinos’a ait Peri Ktismaton (Yapılar) meydana getirmiştir.

¹⁰ Wiener,a.g.e.,s.18.

¹¹ W.M.Wiener,a.g.e.,s:18.

İstanbul'un Bizans dönemi plansal yerleşim düzeni

önemli kamu yapıları ve çeşitli yerlerden getirttiği anıt-sütunlar ile İstanbul'u süslemiştir. Bugünkü Ayasofya'nın hemen ön kısmında yer alan Augusteion Meydanının ardından, Batıya doğru giden Via Egnatia yolu üzerinde önemli binalar yaptırmıştır. Konstantinius döneminde yapılan surlar, İstanbul'un beş tepesini içine almaktaydı.¹² Cerrahpaşa'daki Esekapısı Mescidinin yanından geçerek, Çapa-Haseki yolunu takip eden bu surların Lykos Deresi (Bayrampaşa) hattını izleyip, Sultan Selim Camiini içine alarak, Ayakapı veya Cibali civarına indiği tahmin edilmektedir.¹³ Konstantinos, tıpkı Roma'da olduğu gibi şehri 14 regioya (bölge) ayırmıştır. V.Yüzyılın ortalarında yazıldığı kabul edilen Notitia Urbis Constantinopolitanae (Konstantinopolis şehrinin risalesi) adlı kitap, bu 14 bölgeyi ve önemli yapıları tanıtmaktadır.¹⁴

İstanbul'un diğer önemli inşa dönemleri İmparator II.Theodosius (408-450), Iustinianus (527-5), Komnenoslar Hanedanlığı (özellikle XII.yüzyıl);Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise, şehrin fatihi Sultan Mehmed (1451-1481), Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde olmuştur. Komnenoslar döneminde (XI-XII. Yüzyıl), İmparator sarayının bugünkü Ayvansaray'a yapılması, iskân alanının Haliç eteklerine kaymasına yol açmış, çok sayıda yapı faaliyeti gerçekleştirilmiştir.¹⁵

İskâna paralel olarak ticaret de Haliç'e taşınmış, bu durum, Bizans yıkılana kadar devam etmiştir.¹⁶ Özellikle Fatih döneminde kent, topografik zorunluluğun da etkisiyle, ulaşım hatlarını muhafaza ederek gelişmiştir. Fatih Külliyesinin yapımı, Türk yerleşiminin Haliç'e doğru inen sırtta yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur.¹⁷ Beşinci tepenin hemen güneyinden geçen ünlü Via Egnatia¹⁸ yolundan dolayı, yol çevresi gelişmiştir.

Beşinci Tepe: Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyon çalışmaları yürütülen İstanbul'un beşinci tepesindeki Yavuz Sultan Selim Camii'nde 2007-2009 arasında gerçekleştirdiğimiz güçlendirme faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkardığımız Bizans dönemine ait taşınır ve taşınmazlar İstanbul'un arkeolojik topografyası açısından bazı önemli ipuçlarını ortaya çıkarmıştır.

İstanbul şehrinin topografik görünümüne baktığımızda, şehrin derin vadilerle yarılmış bir alan üzerine kurulduğunu görürüz. Bizans döneminde şehrin XI. bölgesinin¹⁹ içinde kalan ve beşinci tepeyi oluşturan bugünkü Yavuz Selim Camii ve çevresini kaplayan alanı güneye doğru Lykos deresi, batıda Konstantinos Surları, doğuda ise X.bölge kuşatmaktaydı. Plinius, Haliç Körfezinde bol miktarda balığın (özellikle palamut) olduğunu, bundan dolayı da bölgeye Keras (Altın Boynuz) dendığını yazar.²⁰

Pervititch Haritası

¹² C. Tamer,(2003),*İstanbul'un Bizans Anıtları ve Onarımları*, Turing ve Otomobil Kurumu Yayını,İstanbul,s.6.

¹³ J.Freely-A.S.Çakmak, (2005), *İstanbul'un Bizans Anıtları*, (Çev.G.Tanman), Yapı Kredi Yayınları,İstanbul,s.22.

¹⁴ O.Seek, (der.), (1876), *Notitia dignitatum*, Berlin,s.229-243.

¹⁵ C.Mango,(1976), *Bizantine Architecture* New York:Chora, Trullo,Pantepoptes, Theodosia gibi manastır ve kiliseler bu yapılar arasındadır.

¹⁶ P.Magdalino,(1996),*Constantinople médiévale:Etudes sur l'évolution des structures Urbaines*, Paris, s.68; Ece Turnator,(2005),*"Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İlaşesi*, Toplumsal Tarih,S.112,s.86. (86-89).

¹⁷ Doğan Kuban,(1998), *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, YEM Yayını, 1.Baskı,İstanbul,s.23.

¹⁸ M.Fasolo,(2003), *La Via Egnatia,Vol.I:Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos*, Instituto Grafico Editoriale Romano, Roma, s.5-7.Via Egnatia, M.Ö.II.yüzyılda inşa edilmiş olup, adını Makedonya Prokonsülü (valisi) G.Egnatius'tan almıştır. Aynı vali tarafından inşa ettirilen yolun genişliği yaklaşık 6 metre olup, 1000 km'den fazla uzunluğa sahipti. Yol, Adriyatik kıyısındaki Dyrrhakion'dan İstanbul'a kadar uzanmaktaydı.

¹⁹ Karoly Kos,(1995),*İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, (Çev.N.Güngörmüş), Kültür Bakanlığı Yayını,Ankara,s.26.

²⁰ Oğuz Tekin,(2001),*Eskiçağ'da İstanbul*,Türk Eskiçağ Bilimleri Ens.Yay.,2.Baskı,İstanbul,s.14-15.

Bu bölgede, İmparator Theodosius I. zamanında Palatium Flacilianum'un inşa edildiği öne sürülmektedir.²¹ Bonus Sarayı için de tahminler, beşinci tepe üzerinde yoğunlaşmıştır.²² İhtifalci Mehmed Ziya, beşinci tepenin civarında yapılan temel kazılarında bazı yapılara ait kalıntıların ortaya çıktığından bahsetmektedir.²³

M.Lorichs'in bir gravüründe Yavuz Sultan Selim Külliyesi

Haliç'e hâkim muhteşem bir manzaraya sahip tepenin çevresinde bugün önemli sarnıçlar yer almaktadır. Yavuz Selim Caddesi üzerindeki Ali Nâki Sokağında yer alan kapalı sarnıç ise, Korent düzenindeki başlıkları, impostları dikkate alındığında V.yüzyıla tarihlenmektedir ki, burası İmparatoriçe Pulkheria ile özdeşleştirilse de bu konuda kesin bir bilgi mevcut değildir.²⁴ Hepsinden önemlisi, Caminin hemen batısında yer alan ve açık hava sarnıcı vazifesine sahip Aspar Sarnıcı, İmparator Leon I. zamanında ve Got asıllı General Aspar tarafından 459 yılında yaptırılmıştır.²⁵ Gerçek derinliği 10 metre civarındaki sarnıcın bir kenarı 152 metredir. 5 tuğla, 5 moloz taş dizisinden oluşan duvarın kalınlığı 5,20 m'dir. Trakya'dan gelen suyu depo eden

sarnıç vasıtasıyla diğer çeşme ve havuzlara su temini sağlanmaktaydı.²⁶ 23,100 metrekare alanda yaklaşık 0,23-0,25 milyon metreküp su depo edilebilen sarnıcın XVI. yüzyılda kurumuş olduğu bilinmekle beraber kaynaklarda geçen Arkadios, Petrion, Bonos²⁷ Sarnıcı olup-olmadığı bilinmemektedir.²⁸ C.Mango ise, bu sarnıcın Bonos Sarnıcı olmadığını, Aetius Sarnıcı olduğunu kabul etmektedir.²⁹ Mamboury'e göre, sarnıcın iç cephesinde, kapalı olduğunu düşündüren kemerler bulunmaktaydı (?). Oysaki bir Bizans kaynağında Bonos'un VII. yüzyılın ilk çeyreğinde şehir içinde, üstü kubbe tonozlarla örtülü bir sarnıç yaptırıldığı yazılıdır.³⁰ Kodinos'un yazdığı düşünülen anonim İstanbul Topografyası adlı kitapta Bonos Sarnıcının Konstantinos Surlarının yakınında olduğu anlatılmaktadır. Törenler Kitabında ise, VII. Konstantinos Porphyrogennetos'un taht ortağı I.Romanos Lekapenos'a ait ve Bonos Sarnıcının yanındaki sarayında bir gece kaldığı anlatılmaktadır.³¹ Aynı kitaptan, sarayda törenler için kullanılan bir avlunun varlığı anlaşılmaktadır.³² Janin bu bilgilere dayanarak sarnıcın ve sarayın Fatih Camii ve Yavuz Selim Camii arasındaki alanda olabileceğini öne sürmüştür.³³

Kırık Yazıt (bugün Türk-İslâm Eserleri Müzesindedir)

²¹ A.Bilban Yalçın,(2005), "Bizantion'un Tarihsel Topoğrafyası",*Sinan Genim'e Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul,s.683.

²² R.Janin,(1943), "Les Citermes d'Aetius,d'Aspar et de Bonus", *Etudes Byzantines*,I,Bucurest,s.89-101; A.M.Schneider, (1936), *Byzanz.Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der stadt,Istanbul Forschungen*,Berlin,s.30-31; J.B.Papadopoulos, (1919), *Les cisternes a ciel ouvert et les fosses des murailles de Byzance*,İstanbul; Albrecht Berger,(2007), "Vom Pantokratorloster zur Bonoszisterne:Einige topographische Überlegungen", *Byzantina Mediterranae*, Wien,s.50.

²³ İhtifalci Mehmed Ziya,(2004),*İstanbul ve Boğaziçi*, Bika Yayını,C.1, 1.Baskı,İstanbul,s.79.

²⁴ J.Freely-A.S.Çakmak,a.g.e.,s.49.

²⁵ J.Strzygowsky-P.Forcheimer,(1893), *Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*,Wien,s.47.

²⁶ Erdem Yücel,(1969), "İstanbul'da Bizans Sarnıçları", *Arkitekt*,s.325,s.18;Hüseyin Öztürk, (1994),*İstanbul'daki Bizans Sarnıçları*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi, Danışman:Prof.Dr.Zeynep İnankur,İstanbul,s.7.

²⁷ Bonos, İmparator Herakleios zamanında (610-641) Patrikos olmuştur. Batıdan gelecek akınlara karşı şehir dışını korumakla görevlendirilmiş, 627 yılında ölünce de bugün Samatya semtinde yer alan Stoudios Manastırının kilisesine gömülmüştür.

²⁸ M.Wiener,a.g.e.,s.279; G.Vernadsky,(1941),*Florius Ardabur Aspar.Südostrorus chg.6*,s.38-73.

²⁹ C.Mango,(1999), "Where at Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes", *Deltion tis Khristianikis Arkhologikis Etrias*,1999,s.85,87.

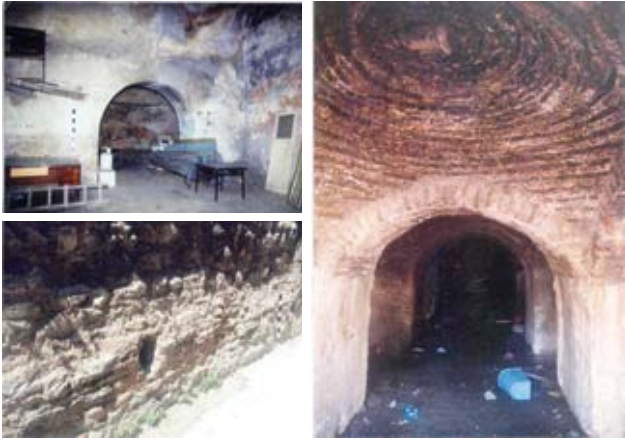
³⁰ S.Eyice,(1989), "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri",*STAD*,S.5,s.3-14;S. Eyice, (1994), "Bonos Sarnıcı", *İstanbul Ansiklopedisi*,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.2,s.298-299.

³¹ Semavi Eyice,1994,s.298; Yuichi Taki, (1999), "The Palace of Bonos in Constantinople", *J.Archit.Plann.Envirion.Eng.*,No:523,pp.301-306. (Makale Japonca'dır).

³² J.Ebersolt,(1910), *Le Grand Palais de Constantinople et le livre des Cérémonies*,Paris; A.Vogt,(1935-36), *Le livre des Cérémonies*,4 vols,Paris.

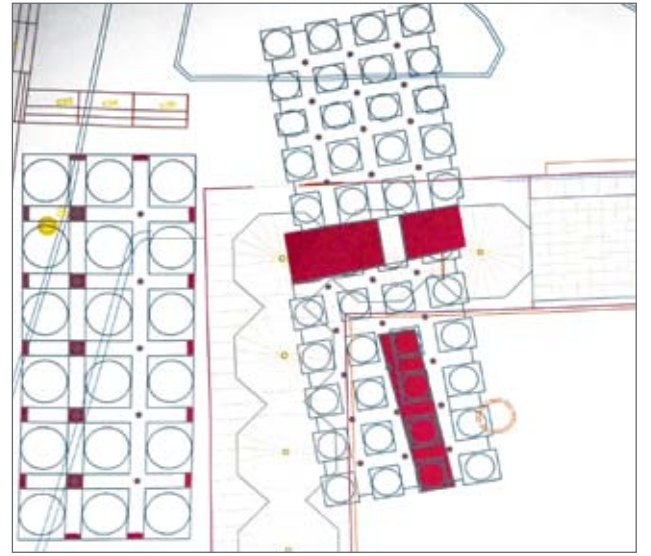
³³ R.Janin,(1950),*Constantinople Byzantine Urbain et Répertoire Topographie*, Paris,s.127-128,200.

Dış avlunun kuzeydoğu kısmındaki çalışmalar sırasında rastladığımız iki adet yazıtlı parça ise ilgi çekicidir ki, kırık oldukları için metnini çözmek kâbil olamamıştır. Eski kırık olan mermer kitâbe parçalarından birinin üzerindeki yazıtta okuduğumuz Latince ...BONa... yazısı bizi oldukça heyecanlandırmış ve Bonos Sarayı ile olan ilişkiyi aklımıza getirmiştir. Bu da, genel kabul gören görüşün, yani Bonos Sarayı'nın bugünkü Yavuz Sultan Selim Camii yakınında olduğunun bir basamak daha doğrulanması anlamına gelmektedir. Bonos veya Bonus adı, Latince'de "Bonae" veya "Bone" şeklinde geçmektedir; haliyle yazıttaki harflerin Bonos ile ilgili olması gerekmektedir. Latince yazılı Codex Degbeianus'ta da Bonos Sarnıcı'ndan bahsedilirken "Bonae" tabiri kullanılmıştır.³⁴ Codex Ottobon'da da

Caminin alt sokağında terası oluşturan mahzenler ve duvar (Ferudun Özgümiş'ten)

"Bone"nin yakınındaki Martir Aya Anastasia manastırının yerini belirtmek için sarnıçtan faydalanılmıştır.³⁵ Fakat, Bonos'un yaptırdığı ve üstü küçük kubbelerle örtülü sarnıcın, Aspar olmadığını düşünmekle beraber; Yavuz Sultan Selim Camii'nin avlu revaklarının kuzeyinden başlayıp, avlunun altına doğru devam eden sarnıçla, buna komşu olan ve avlunun kuzeybatısında, Aspar Sarnıcı ile yan yana uzanan daha küçük diğer sarnıcın da dikkate alınması gerektiği kanaatini taşımaktayım. Özellikle 20 küçük tonozu olan sarnıcın mimarisinin VII.-VIII. yüzyılı çağrıştırmışından dolayı bu sarnıcın Bonos Sarnıcı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan dolayı her iki sarnıç için de "Bonos Sarnıçları" adının kullanılmasından yanayım. Sonuçta, bugünkü türbelerin olduğu kesimde ve Haliç'e nazır bir teras üzerinde Bonos sarayının olma ihtimali mevcuttur.³⁶ Albrecht Berger, I.Romanos Lekapenos zamanında (920-944) baştan aşı-

Yavuz Selim camii avlu yanındaki Bonos 1 ve 2 nolu sarnıç

ğı tamir gören sarayın, XI. yüzyıldan itibaren Aziz Konstantinius adına bir manastır olarak işlev gördüğünü nakletmektedir. Orta Bizans dönemi yazınlarında, sarayın Bonos Sarnıcının kuzeydoğusunda olduğu da Berger tarafından anlatılmaktadır.³⁷

Ferudun Özgümiş tarafından 2000 yılında yapılan yüzey araştırmasında bulunarak yayınlanan Yavuz Sultan Selim Camii'nin alt kısmından başlayıp, Haliç yönüne doğru bir teras halinde uzanan yapının³⁸ mahiyeti her ne kadar netlik taşımasa da Bonos Sarayı ile olan yakınlığı muhtemel bir ilişkidir.

Çalışmalarımız esnasında içine girdiğimiz Yavuz Selim Camii'nin dış avlusunda ve avlunun kuzeybatısına denk gelen noktada bulunan ilk sarnıç, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Aslında birbirinin devamı olarak yapılan iki sarnıçtan ibaret olan yapıların aynı anda inşa edildikleri, işçilikleri ve kullanılan malzemenin niteliğinden anlaşılmaktadır.

Büyük sarnıç adını verdiğimiz (Bonos Sarnıcı I) ve caminin avlusunun altına doğru giden sarnıç; solda dorik, sağda korent düzeninde sütun başlıkları. Orta nef güneydoğu uçta kavislidir. Tonoz içinden tuğla işçiliği.

³⁶ Yavuz Selim Camii'nin oturduğu terası oluşturan ve ön kısmı gecekondularla çevrelenen mahzenler, Bonos Sarayı'na ait altyapılar olmalıydı. Osmanlılar tarafından da faydalanılan altyapıların statüğü, Yavuz Selim Camii'nin oturduğu teras için de önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda üniversiteler tarafından bilimsel araştırmalar da yapılmamıştır.

³⁷ Albrecht Berger,(1994),"Bonos Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2,s.298.

³⁸ Ferudun Özgümiş,(2002),"İstanbul'daki Antik Bonos Sarayı Hakkında Bazı Notlar", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.16,İstanbul,s.74-75; a.y.,(2002),"Fener,Ayakapı,Cibali,Unkapanı 2000 Yılı Yüzey Araştırması Raporu", *19.Araştırma Sonuçları Toplantısı*,C.I,Ankara,s.147,149.

Bonos Sarnıcı I' den (Büyük sarnıç) sütun başlıkları. Sütun kaidesi olarak kullanılan diğer bir başlık (Yerebatan Sarnıcında da benzer bir kullanım görülür). İlk sütun başlığının merkez noktasında monogram yeri bulunmaktadır.

Kuzey kısımdaki ilk bölüm, 12 mermer sütun dizisi ile dört nef bölünmüştür ve toplamda 20 küçük tonozu, tuğla kemerler taşımaktadır. Sarnıcın güney kısmı ise, 15 sütun dizisi ile dört nef halindedir ve toplamda 24 kubbe tonoz ile örtülmüştür. Sütun başlıkları, Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerine has olduğu üzere Korent ve örgü sepet formlarındadır ki, sonuncusunun özellikle V.-VI. yüzyıllarda İstanbul'da çok kullanıldığını bilmekteyiz (Küçükayasofya ve Büyükayasofya'da).

Benzer başlıklara Selanik Ayasofyası'nda ve Hagios Demetrios yapısının narteksinde de rastlanmaktadır.³⁹ Korent tarzındaki akanthüslerle süslü sütun başlığının bir benzeri de İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.⁴⁰ Kemerlerin oturması için kullanılan impostlar (yastıklar) sütun başlıklarının üzerinde yer almaktadır ki, bunlar da V.-VI. yüzyılların modasıdır. Palmetlerin zevkli biçimde işlendikleri başlıklar haricinde dorik başlıkların da kullanıldığını görmekteyiz. Bu da demek oluyor ki, sütun başlıklarının bir kısmı devşirme olarak yapı içinde kullanılmış olup, sarnıcın VI. yüzyıl içinde yapılmış olması, en geç dönemli sütun başlıklarından yola çıkılarak öne sürülebilir. Yalnız, bazı sütun başlıklarının oturdukları sütunların üzerinden kaymış olmaları, statik açıdan sorunlu olduklarını göstermektedir. Gergilerin yok olması muhtemel sebeplerden biri olmalıdır.

Sarnıcın temiz tuğla işçiliğinin yanı sıra, zemini kare şeklindeki tuğlalarla kaplanmıştır. İçine atılmış olan ve sebebi tartışılabilir biri sarnıca göre yatay, öbürü dikey iki Osmanlı duvarı (temel duvarı?) ilginç bir ayrıntı olmakla beraber, üst kısımdaki cami avlu revaklarının statüğünü sağlamlaştırma amacına bağlı olarak, caminin ve sarnıcın dinamiğini sağlama düşüncesinden hareket edilmiş olabilir.

Bu sarnıcın hemen güneybatısında yer alan ve batı duvarını Aspar Sarnıcının duvarına yaslayan ikinci sarnıç da muntazam işçiliği ile dikkat çeker. Zemini yaklaşık olarak -7 metrede yer alan sarnıcın içi, 5 adet beyaz mermerden sütun ve aspar kısmında ise 5 adet örme paye vasıtasıyla 3 nef ayrılmış olup, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanmaktadır. Girişi, kuzeybatıda, en uçta bulunan başlangıç noktasında olup kemerler, duvarlardan plaster şeklinde çıkıntı sağlayan payelere oturmaktadır. 18 kubbe tonozun bulunduğu sarnıcın sütun başlıkları dorik stilde ve sade olup, üzerlerinde mermer impostlar yer almaktadır.

Bonos I sarnıcının (Büyük sarnıç) kemer sistemi ve tonozlarından görünüm

Bonos II sarnıcı (küçük sarnıç) sütun dizisi ve kemerler

³⁹ R. Kautzsch,(1936), Kapitellstudien, Verlag von Walter De Gruyter and Co., Berlin,pp.196, Tafel 39/646.

⁴⁰ R. Kautzsch,a.g.e.,pp.64, Tafel 15/206.

Bonos II nolu sarnıcı (küçük sarnıcı) tonoz içi ve sütun başlığı

Horasan harcının⁴¹ içinde, iri taneli tuğla parçaları kıtık olarak kullanılmıştır. Zemin ise, kalın bir tabaka halinde horasan ile sıvanmıştır. Her iki sarnıcın kemer ayaklarında gergilere yer verilmiş olup, bugün bu gergiler mevcut değildir. Küçük sarnıcın gergi yuvaları, sütun başlıklarının impostlarının hemen üst kısmına atılmıştır. Büyük sarnıçta gergi yuvaları daha yukarıda bulunmaktadır. Buna rağmen ikinci sarnıcın önemli bir statik problemi görülmemektedir. Diğer sarnıca göre daha sonra inşa edilmiştir. Büyük sarnıcın zarif kemer sistemine göre biraz daha kaba işlenmiştir. İç hacmi yaklaşık 150 m2 ölçüsünde olup, yoğun rutubete dayalı olarak duvarlarda kasma, yosunlaşma, harç dökülmesi gibi bozulmalar meydana gelmiştir.⁴²

Yukarıda anlattığımız sarnıçların içleri temizlenmiş olup, I Nolu sarnıcın kuzeybatısında ve hemen yanı başında keşfettiğimiz su taksimatını sağlayan taşınmazın da temizliği yapılmış ve ilgililerin ziyaretlerine açılmıştır. 191X220 cm ebatlarına sahip

Caminin dış avlusunun kuzeybatısında ortaya çıkardığımız Bizans su taksimat şebekesi ve üzeri kapatılmış hali

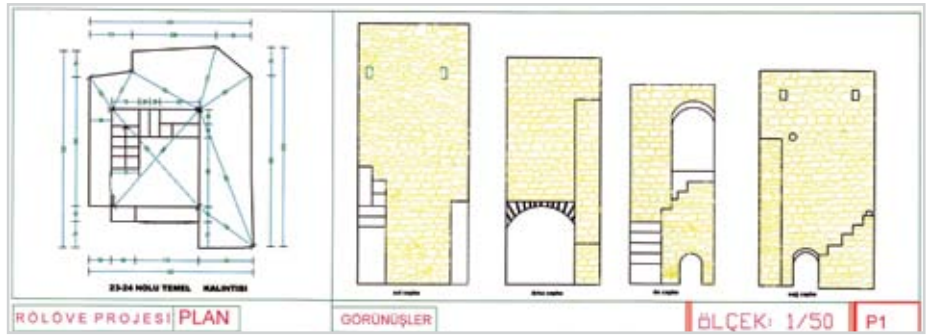
bu şebekeden batıya ve kuzeye doğru giden kanallardan kuzey istikametine doğru devam eden bir kanalın, sokak başındaki Bizans devrine ait hazneye ve haznenin önündeki çeşmeye doğru gittiğini düşünmekteyiz. Taşınmazın kuzey duvarında -100 cm

derinlikte, yüksekliği 151 cm olan bir kemer vasıtasıyla, kuzeye doğru devam eden bir su yolu veya geçit yer almaktadır. Bunun ön kısmındaki, 4+4 basamak vasıtasıyla daha alt seviyeye inilmektedir. Yapının batı

duvarında dikdörtgen kesitli bir su yolu girişi daha bulunmaktadır ki, 1,5 metre kadar batıya doğru devam eden su yolu bu mesafeden sonra güneye doğru yönelmektedir. Bunun, güneybatıdaki sarnıca doğru yönelme ihtimali kuvvetlidir.

Kuzeye açılan kemerli geçidin tam aksına denk gelen duvarda ve kuzey kemerinin taban noktasından başlayan bir

Büyük sarnıcı adını verdiğimiz Su dağıtım şebekesi (çizen, Selcem Bayır)

kemerli geçiş kısmı daha bulunmaktadır. İç yüksekliği 1,32 m olup içi horasan ile sıvanmış bu kanalın ve karşısına denk gelen diğer bir kanal boyunca devam eden küçük çaplı bir gider olduğu bulunmaktadır. Güney duvarındaki kapatılmış kemerli su kanalının iç yüksekliği ise 1,69 m olup, bu yolun güneydeki büyük sarnıca açıldığını tahmin etmekteyim.

Duvarlarda 3 sıra tuğla+ 4 sıra taş düzeni olup, tuğlalar arasındaki boşluklarda gizli tuğla tekniği kullanılmıştır ki, bu da XI-XII. yüzyıllara tekabül etmektedir.

Nisbeten sağlam bir işçiliğe sahip taşınmazın kemerlerinde kullanılan tuğlaların boyu 40-50 cm civarıdır.

⁴¹ M.Ahunbay,(2006),”Bizans Yapım Teknikleri”,XXII.Dünya Mimarlık Kongresi UIA 2005, İstanbul,TMMOB İstanbul Büyükşehir Şubesi Yayını,İstanbul,s.68-79.

⁴² J.Crow-R.Bayliss-P.Bono,(2001),”The Water Supply of Constantinople:Archaeology and hydrogeology of an early medieval city”, *Environmental Geology*,40,pp.1325-1333;a.y. ve aynı yazı, (2004),*Araştırma Sonuçları Toplantısı*,21,s.253-262.

Monogramlı keramik parçası (TİEM)

rında olup, batı kısmında yer alan Aspar Sarnıcı ile organik bir bağ keşfedilememiştir.⁴³

Su terazisinin içinde rastladığımız, karşımıza çıkan en dikkate değer buluntulardan biri, fıstık yeşili renginde astarlı bir Bizans keramiğine⁴⁴ ait dip kısım idi. Burada, Hz. Meryem'in adının Grekçe kısaltmalarını veren MP monogramına rastlayışımız, Bonos Sarayı'nın farklı bir fonksiyonla kullanıldığına dair (Aziz Konstantinius'a adanan) görüşleri çakıştırmaktadır. Monogramlı keramik parçasının yanı sıra, avluda seviyeyi düzlemek için kullanılan çok sayıda erken ve orta devir Bizans işçiliğini⁴⁵ yansıtan mermerden korkuluk levhaları, sütun altlıkları ve sütun başlığı ile diğer mimari parçalar bulunmuştur. Mermerler, daha çok bir manastır yapısının anılarıyla dolu gibi gözükmektedir. Bu parçaların konservasyonu yapılmış olup, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesine kaldırılmışlardır. Bugün caminin güneydoğusundaki türbelerin olduğu alanda duran ve sonradan içi oyularak su yalağına çevrilen devasa sütun başlığı ise, önemli bir yapının anılarıyla doludur

Roma devrinin özelliklerini yansıtan gözyaşı şişesi ise, alanın o yıllarda bir nekropol olabileceğine delalet ederken, zaman içinde yeni yapılaşmayla beraber nekropol alanı da tahrip

Su yalağına çevrilmiş olan bir sütun başlığı

edilmiş olmalıdır ki, bu da erken Bizans devrine denk düşmektedir. Muhtemelen nekropol alanına, IV. yüzyıl sonlarına kadar gömü yapılmaya devam edilmiş ve V.yüzyılda genişleyen şehir ile birlikte bu alan da önemli saraylar ve manastırlarla takviye edilmeye başlanmıştır. Sarnıçların olduğu kesimde bir manastıra ait komplekslerin bulunma ihtimali, küçük buluntularla kuvvetlenmektedir.

Bugüne kadar arkeolojik verilerin ortaya koyduğu delillerden hareket edersek, beşinci tepenin ve çevresinin Geç Roma devrinden itibaren yapılaşmaya açıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴⁶ Pulkheria adı verilen ve erken devir Bizans'a ait olduğu ileri sürülen sarnıcın yanı sıra, Aspar gibi devasa bir V.yüzyıla tarihli açık sarnıcının yanı başındaki Yavuz Selim Camii avlusunun önünde ve altında yer alan, yine erken devir Bizans'ın izlerini barındıran sarnıçların kapalı olanları önemli yapılara ait birer altyapı olmalıdır. Ancak, bu yapıların daha Bizans'ın içlerinde harabeleştiğini, XI ve XII. yüzyıllarda yeni bazı yapılarla iskânın devam ettirildiğini tahmin etmekteyiz.

Yavuz Selim Camiinin inşaatı yapılmadan evvel de, arazinin kotunun eğim doğrultusunda yer yer 2 ile 10 metre kadar dolgu yapılmak suretiyle yükseltilmiş olduğunu çalışmalarımız esnasında gördük. Roma Devrinde mezarlık alanı olan bölgenin bu özelliğinin Erken Bizans'ta da devam ettiğini tahmin etmekteyiz. Muhtemelen önce sarnıç; sonra da saray inşaatları esnasında arazinin topografyasıyla epeyce oynanmıştır. Son aşamada ise, Yavuz Selim Külliyesini yerleştirmek için, zeminde bir dolgu-düzenleme yapılmış ve külliye yapıları ile beşinci tepe yeniden taçlandırılmıştır. Bugün yeri bilinmeyen hamamın, caminin güneybatısında, külliye dışında ve apartmanların altında olduğunu düşünmekteyiz.

Buluntulardan örnekler

⁴³ R.Ousterhout,(2008), *Master Builders of Byzantium*.

⁴⁴ A.H.S.Megav, (1990), "Byzantine Pottery", *World Ceramics*,(Ed.R.J.Charleston),Yugoslavya basımı (ilk baskı,London 1968),s.100-109.

⁴⁵ C.Barsanti,(1990), "Note archeologiche sula Bisanzio romana, Constantinopoli e l'arte dele provincie Orientali", *Milione* 2,Roma, s.11-50.

⁴⁶ R.Janin,(1964), *Constantinople Byzantine.Developpement Urbain et repertoire topographique*, Paris, II.nolu haritada dini yapılar gösterilmiştir

KAYNAKLAR

- M.Ahunbay, (2006), "Bizans Yapım Teknikleri", *XXII.Dünya Mimarlık Kongresi UIA 2005 İstanbul*, TMMOB İstanbul Büyükkent Şubesi Yayını, İstanbul, s.68-79.
- C.Barsanti, (1990), "Note archeologique sula Bisanzio romana, Constantinopoli e l'arte dele provincie Orientali", *Milion* 2, Roma, s.11-50.A.
- Berger, (1994), "Bonos Sarayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, s.298.
- A.Berger, (2007), "Vom Pantokratorlkoster zur Bonoszisterne: Einige topographische Überlegungen", *Byzantina Mediterranae*, Wien, s.43-56.
- K.N.Ciggaar, (1976), "Une description de Constantinople, Tradui te par un pelerin anglais, *Revue des études Byzantines*, 34, pp.211-267.
- J.Crow-R.Bayliss-P.Bono, (2001), "The Water Supply of Constantinople: Archaeology and hydrogeology of an early medievel city", *Envimental Geology*, 40, s.1325-1333.
- J.Crow-R.Bayliss-P.Bono, (2004), "The Water Supply of Constantinople: Archaeology and hydrogeology of an early medievel city", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 21, s.253-262.
- Ş.Dönmez, (2004), "Protohistorik Çağlarda Haliç ve Tarihi Yarımada", *Dünü ve Bugünü İle Haliç Sempozyumu, Bildiriler*, 22-23 Mayıs 2003, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, s.41-55.
- Ş.Dönmez, (2006), "The Prehistory of the İstanbul Region: A Survey", *Ancient Near Eastern Studies*, 43, Leuven, s.239-264.
- J.Ebersolt, (1910), *Le Grand Palais de Constantinople et le livre des Cérémonies*, Paris; A.Vogt, (1935-36), *Le livre des Cérémonies*, 4 vols, Paris.
- A.Erzen, (1954), "İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", *TTK Belleteni*, XVIII, s.131-154.
- S.Eyice, (1989), "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", *STAD*, S.5, s.3-14.
- S.Eyice, (1994), "Bonos Sarmıcı", *İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.2, s.298-299.
- S.Eyice, (1995), "İlk Kuruluştan Türk Devrinin Başlarına İstanbul", *İstanbul Armağanı, Fetih ve Fatih I*, İst.BŞB. Yayını, İstanbul.
- M.Fasolo, (2003), *La Via Egnatia, Vol.I: Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos*, Instituto Grafico Editoriale Romano, Roma.
- J.Freely -A.S.Çakmak, (2005), *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Çev:G.Tanman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- M.Gökçay (2007), "Bizans'ın Kıyısında Yenikapı Kazıları", *Arkeo Atlas*, S:6, İstanbul, s.120-127.
- İhtifalci Mehmed Ziya, (2004), *İstanbul ve Boğaziçi*, Bika Yayını, C.1, 1.Baskı, İstanbul.
- J.Janin, (1943), "Les Citermes d'Aetius, d'Aspar et de Bonus", *Etudes Byzantines*, I, Bucurest, s.89-101.
- J.Janin, (1964), *Constantinople Byzantine. Developpement Urbain et repertoire topographique*, Paris.
- R.Kautzsch, (1936), *Kapitellstudien*, Verlag von Walter De Gruyter and Co., Berlin.
- K.Kos, (1995), *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, (Çev.N.Güngörmüş), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- D.Kuban, (1998), *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, YEM Yayını, 1.Baskı, İstanbul.
- P.Magdalino, (1996), *Constantinople médiévale: Etudes sur l'évolution des structures Urbaines*, Paris.
- C.Mango, (1976), *Bizantine Architecture*, New York.
- C.Mango, (1999), "Where at Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes", *Delton tis Khristianikis Arkhologikis Etrias*, 1999, s.85,87.
- A.H.S.Megav, (1990), "Byzantine Pottery", *World Ceramics*, (Ed.R.J.Charleston), Yugoslavya basımı (ilk baskı, London 1968), s.100-109.
- S.G.Mercati, (1936), "Santuari e reliquie Constantinopolitane", *Rendiconti della pontificia Accademia Romana di Archeologia* 12, pp.133-156.
- A.Van Millingen, (2003), *Konstantinopolis*, (Çev.A.Gürçağlar), Alkım Kitabevi, İstanbul.
- R.Ousterhout, (2008), *Master Builders of Byzantium*.
- M.Özdoğan, (2008), "Tarihöncesi İstanbul", *Aktüel Arkeoloji*, s.8, s.74-84.
- F.Özgümüş, F., (2002), "İstanbul'daki Antik Bonos Sarayı Hakkında Bazı Notlar", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s.16, İstanbul, s.74-75.
- F.Özgümüş, (2002), "Fener, Ayakapı, Cibali, Unkapı 2000 Yılı Yüzev Araştırması Raporu", *19.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C.1, Ankara, s.147, 149.
- H.Öztürk, (1994), *İstanbul'daki Bizans Sarmıcıları*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr.Zeynep İnankur, İstanbul.
- J.B.Papadopoulos, (1919), *Les cisternes a ciel ouvert et les fosses des murailles de Byzance*, İstanbul.
- Preger (ed.), (1901), *Patria*, Leipzig.
- M.Sav, "İstanbul'da Latin İstilası", *Tarih ve Düşünce*, s.52, Eylül 2004, s.48-55.
- A.M.Schneider, (1936), *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der stadt*, *İstanbul Forschungen*, Berlin.
- O.Seeck, (der.), (1876), *Notitia dignitatum*, Berlin.
- J.Strzygowsky-P.Forcheimer, (1893), *Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Wien.
- Y.Taki, (1999), "The Palace of Bonos in Constantinople", *J.Archit.Plann.Envirion.Eng.*, No:523, s.301-306. (Makale Japonca'dır).
- C.Tamer, (2003), *İstanbul'un Bizans Anıtları ve Onarımları*, Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.
- O.Tekin, (2001), *Eskiçağ'da İstanbul*, Türk Eskiçağ Bilimleri Ens. Yay., 2.Baskı, İstanbul.
- O.Tekin, (2008), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- E.Turnator, (2005), "Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İlaşesi", *Toplumsal Tarih*, S.112, s.86-89.
- G.Vernadsky, (1941), *Florius Ardabur Aspar*, *Südostrorus chg*, 6, s.38-73.
- A.B.Yalçın, (2005), "Bizantion'un Tarihsel Topoğrafyası", *Sinan Genim'e Armağan*, Ege Yayınları, İstanbul, 5.
- E.Yücel, (1969), "İstanbul'da Bizans Sarmıcıları", *Arkitekt*, S.325.